

Subtitlul cărții, care exprimă simbolic și ideea cea mai generală, *Théâtre de la jeunesse*, subliniază însuși specificul operei lui Terențiu ca determinare, creație și reprezentare. Ideea de „tinerețe” capătă astfel înțelesuri multiple. Ea constituie condiția naturală a poetului și a Scipionilor, resursele spirituale ale creației (p. 116), semnul unei experiențe imediate trecute în inspirație (p. 9), psihologia debutantului vizibilă în prologuri (p. 101), afecțiunea generoasă imprimată în caracterul personajelor (p. 116) și afirmarea spiritului elenic în modalitatea comediei, efortul de a se conforma și de a impune un nou gust, care fac din cercul Scipionilor și expresia lui literară o „școală de avangardă” (p. 7), „o mișcare de contestație” (p. 10). Pentru a ajunge la această viziune de ansamblu, B.-A. Taladoire introduce, în locul noțiunii artificiale de „act”, conceptul de „mișcare” — *mouvement*, unitate a structurii dramatice și principiu metodologic de investigare a textului „pratique dans le vif du métier” (p. 135). Criteriul de delimitare al unor astfel de unde ritmice în fluxul unitar al spectacolului îl constituie o serie de „pauze”, „abia marcate”, între o anumită acumulare de fapte și o nouă solicitare a curiozității, un moment de trecere între două tensiuni, „o suspendare reală a atenției la spectator” (*Essai*... p. 85).

Pe baza acestui principiu, autorul nostru întreprinde în cap. al II-lea, cel mai voluminos al cărții (p. 11—97), analiza dramatică a fiecărei comedii în parte. Titlurile „mișcărilor” notează, în limbajul popular al farsei, caracteristica acțiunii, invitând pe spectatorul-cititor să identifice stadiul și calitatea structurilor. Iată de exemplu cum sînt consemnate unitățile dramatice din *Andria*: *Un mariage pour rire, A malin, malin et demi, Le plus pipé des deux*..., *Tout est bien qui finit bien*.

Analiza fiecărei piese este precedată de un sumar bibliografic iar în încheiere, este un scurt capitol, *Conclusion*, încearcă să surprindă particularitatea dominantă a comediei respective:

În *Andria*, înfruntarea a două urzeli imperfecte; în *Eunuchus*, defectul de construcție datorat celor două tendințe ale piesei: ideologia și comicul; în *Hecyra*, caracterul de *stalaria*; „Preambulul” din *Heautontimorumenos* reia dezbaterile versurilor 4—6 din prolog; la *Phormio* se explică armonia construcției, iar la *Adelphoe*, unitatea de acțiune, de ton și de problemă.

Din concluziile generale, cuprinse în capitolul *L'originalité dramatique de Térence*, desprindem următoarele idei mai însemnate:

a. Specificul individualizării personajelor, constînd în calitatea lor „mijlocie”² în prezența umanității în rolurile cele mai convenționale (p. 109—111).

b. Dominația „spiritului feminin”, explicabilă prin condiția favorizată a femeii din societatea africană și cea romană, fapt care a influențat sensibilitatea naturală a lui Terențiu (p. 114—117).

c. Considerînd „calitatea demonstrației” drept criteriu principal al genului comic B.-A. Taladoire arată că specificul poetului decurge din „demonstrația psihologică” pusă „în slujba lezelor sale” (p. 118—119).

d. Caracterul „hibrid” al comicului, întemeiat pe „motive sentimentale și doctrinale”, (p. 120) provine din interesul deosebit și simpatia acordată de poet personajelor sale, ceea ce le sustrage determinismului la care sînt supuse lipurile comice.

În continuare, capitolele *Térence et Corneille* și *Survie et fortune de Térence*, precum și numeroase alte referiri din cuprinsul cărții, încadrează studiul operei lui Terențiu în perspectiva literaturii dramatice universale și cu osebire franceze, subliniind și prin aceasta gradul ei de actualitate și eventualitatea unei reprezentări scenice.

Magistrală lecție academică explicitată într-un caiet de regie, cu erudiția disimulată în viziunea scenică, lucrarea lui B.-A. Taladoire aduce, pe lângă binevenite puneri la punct, și o deschidere spre noi orizonturi de cercetare, născute din reluarea competenței a textului. Aceasta e, dealtfel, și concluzia metodologică a autorului, formulată în *Coda* volumului: „il est agréable toujours de revenir à une œuvre consacrée, avec des regards neufs, tout en faisant leur part aux savants commentateurs” (p. 134).

M. Nichita

M. J. McGANN, *Studies in Horace's First Book of Epistles*, Bruxelles, Latomus, 1969, 118 p. (Collection „Latomus”, C).

Ne aflăm în fața unei investigații care luminează un sector limitat, dar important, al operei lui Horațiu. M. J. McGann, de la Queen's University din Belfast, este autorul a încă două studii de mai mică întindere despre Horațiu publicate în *Classical Quarterly*, numerele din 1960 și respectiv 1963. Intitulată modest „Studies”, noua sa contribuție se distinge printr-o aprofun-

² Idee sesizată și de C. Marchesi, *Storia della letteratura latina*, vol. I, p. 104—105 și de Italo Lana, *Riv. Fil. Clas.*, 1947, p. 61.

oare puțin obișnuită a subiectului, prin logică și prudență, apărînd ca o lucrare documentată, serioasă și cu idei originale. Este în principal o încercare de tratare solidă a Epistulelor cărții I.

Prefața (p. 5) anunță pe scurt conținutul esențial și scopul urmărit în cele trei mari capitole în care se subdivide lucrarea. Aceste trei părți — de fapt două mari secțiuni și un capitol de concluzii — reprezintă: I explorarea bazei spirituale (cap. *Horace, Panaetius and Athenodorus Calvus*, p. 9—32); II exegeza minuțioasă în căutarea corelațiilor, cu folosirea unei argumentări eminamente internă (cap. *The Texture of Argument*, p. 33—87); III concluzii la ipotezele proprii (cap. *The Nature of the Epistles*, p. 89—100). McGann obișnuiește să privească problemele în toată complexitatea lor și expune ipotezele cu precauție. Toate cele trei părți se presupun reciproc și sînt indispensabile. Astfel, partea I-ntîi constituie un fel de fundal general, fără de care nu s-ar putea desfășura țesătura migăloasă din partea a doua. Dar, să urmărim cursul demonstrației propusă în partea I pentru identificarea influențelor.

Una din contribuțiile originale ale studiului lui McGann este de a fi pus în lumină consecvent la Horațiu influența gîndirii lui Panaetius. Autorul apare ca un *πρώτος εὔρεν*. „So far, the only work cited as representing Panaetian thought has been the first book of the *De officiis*” (p. 14). În ceea ce-l privește, McGann stabilește însă de la bun început o deosebire fundamentală între sursa panaetiană *περί τοῦ καθήκοντος*, *De officiis* și cartea I de *Epistule*: „Horace's concerns are largely private (subl. n.) and he is less interested in duties than in the achievement of happiness” (ibid.). Ipoteza sa postulează că fundalul filozofic al Epistulelor este numai dominat de gîndirea lui Panaetius ca element major și unificator. Dar, întrucît Horațiu și-a deplasat centrul de interes de la oraș la țară iar referirile la valoarea vieții ascunse indică termeni epicurieni, McGann crede necesar să ducă această ipoteză mai departe. Pentru aceasta, el își propune să caute fie un aspect mai personal și particular al eticii lui Horațiu, și unul mai puțin în dezacord cu epicureismul decît cel întruchipat în *περί τοῦ καθήκοντος*, fie o dezvoltare a gîndirii panaetiene în această direcție de către un filozof ulterior, fie ambele posibilități. Aici se ivesc noi căi pentru argumentarea logică și demonstrativă proprie autorului. Astfel, una din căi duce la o altă ipoteză, aceea că tratatele *De tranquillitate animi* (Seneca) și *περί εὐθυμίας* (Plutarh) reprezintă o tradiție de discuții *περί εὐθυμίας* care a fost întemeiată de Panaetius pe baza învățăturii lui Democrit, iar cartea de Epistule s-ar inspira în mare măsură din aceeași tradiție ca și tratatele. Cu acest prilej, sînt relevate mai multe aspecte ale originalității lui Horațiu dintr-un unghi nou. Astfel, Horațiu traduce termenul grecesc prin *aequus animus*, și este meritul lui McGann, care consideră că pasajul în care apare acest concept (*Epist.* 11, 30; cf. 18, 112) înseamnă o proclamare a *euthymiei* (p. 20). Și aici, Horațiu interpretează mai bine decît conaționalii săi Cicero (*bonus animus*) sau Seneca (*animi tranquillitas*), întocmai cum procedase și în cazul conceptelor de *πρόπον*, redat prin *decens*, mai aproape decît ciceronianul *decorum*, sau *καλόν*, la Horațiu *pulcrum*. Este un exemplu de precizare, de punere la punct, unul din multele în care cartea lui McGann abundă. Întreprinzîndu-se o comparație între *Epistule*, pe de o parte, și tratatele lui Seneca și Plutarh, pe de altă parte, se remarcă o asemănare generală: între toți trei, între Horațiu și Seneca, între Horațiu și Plutarh. În detaliu însă, toate punctele de contact sînt între Plutarh și Horațiu: mai întîi, *inconsecvența* (a se vedea pe lîngă exemplele lui McGann, și *Epist.* 8, 11—12 sau 14, 10—11). Asemănările s-ar explica — conchide McGann — prin aceea că toți trei se inspiră din *aceiași tradiție*. Încă o dată, studiul său se dovedește o investigație care înaintează din aproape în aproape (cf. p. 96). În al doilea rînd, *viața retrasă la țară* (*latet abditus agro*, *Epist.* 1, 5). Ideea de viață ascunsă și de retragere, la Panaetius sau în sursele tratatelor lui Seneca și Plutarh, nu joacă un rol dominant — spre deosebire de Horațiu, unde aceste idei sînt importante. Care ar fi explicația? Ea rezidă în legăturile cu Stoicismul Mediu relevate de McGann pentru a indica un aspect de gîndire stoică atestată în zilele lui Horațiu însuși. Este vorba, în speță, de recomandarea lui Athenodorus Calvus din Tars (filozof stoic, profesor al lui August și contemporan mai vîrstnic al lui Horațiu, și pe care se pare că poetul l-a cunoscut personal) citată în tratatul lui Seneca (*De tranquill. an.* 3, 1): *a foro quidem et publico recedendum est*. Or, prin această recomandare, Athenodorus vine în contradicție cu doctrina lui Panaetius. O asemănare frapantă cu acest pasaj este la Horațiu, *Epist.* 3, 3. McGann descoperă și alte puncte de contact, anume: Sen., *Epist. mor.* 10, 5 — unde sursa e Athenodorus — și Hor., *Epist.* 16, 57—62 sau *Epist.* 18, 60—64, unde sursa ar fi același Athenodorus, de astă dată din *περί σπουδῆς καὶ παιδείας*. O comparație între Sen., *De otio* (1, 1 și urm.), *De tranquill. an.* locul citat, și *Epist.* 1, 70—75, 82, sugerează că este posibil ca Seneca să fi fost influențat de Horațiu, dar mai probabil este că *amîndoi*, alții Horațiu cit și Seneca, au fost influențați de Athenodorus.

Așadar, în prima parte se pot urmări cîteva ipoteze de lucru care converg într-o concluzie, aceea că influențele identificate în acest capitol formează o masă destul de omogenă de doctrină etică temperată și umană. Dar nu se poate deduce de aici existența unei singure „surse principale”. După cum prudent remarcă McGann, „Epistulele sînt, dimpotrivă, rodul

unui comerț cu etica extins pe mulți ani și în spatele lor stau: experiența de viață a lui Horațiu, ca și lecturile sale filozofice, și frecventarea filozofilor în viață" (adică, mai precis, a lui Athenodorus Calvus) (p. 31). Oricât de diverse sînt aspectele datoriei lui Horațiu către școlile filozofice: stoicism (pe lingă exemplele lui McGann, cf. *Epist.* 10, 12 sau 24—25; 16, 65—66), epicureism (*Epist.* 17, 9—10), ἀπομνημονεύματα ale lui Xenofon, în mijlocul unui eclectism general (nota la p. 9), alte sugestii filozofice, relevante de autor cu acuitate (spre exemplu, în *Epist.* 6: *nil admirari* și *mediocritas*, cf. *Epist.* 10, 31—33, sînt de sorginte democriteană; în *Epist.* 12, preocupările filozofice ale lui Iccius, lăudate de Horațiu, sînt un amestec de stoicism și neopitagoreism; *Epist.* 17 apară poziția celui dependent de cei mari cu argumente din arsenalul lui Aristip și Diogene) — cartea I de *Epistule* horatiene constituie o operă *unitară*, cu un conținut preponderent etic. Principiul de selecție adoptat de Horațiu va fi fost ca materialul oferit de doctrinele și *exempla* ale eticii elenistice să confirme idealurile de *decorum*, εὐδαιμονία și retragerea utilă. Apoi, literatura filozofică. Cum s-a putut vedea, Horațiu e moștenitorul unei mari varietăți doctrinare. Factorii care, împreună cu inclinarea personală și experiența au determinat punctul de vedere filozofic al cărții, sînt, așadar: lectura tratatului *De officiis*, cunoașterea literaturii conceptului de εὐδαιμονία și probabilul contact cu Athenodorus. Dar, de o schimbare, de ceva nou în opera lui Horațiu — în ciuda pasajului programatic din *Epist.* 1, 10—11 (*Nunc itaque et uersus et cetera ludicra pono, quod uerum atque decens, curo et rogo et omnis in hoc sum*) — nu poate fi vorba. Concluzia lui McGann (p. 32) este fermă în acest sens: "*The book of Epistles* represents, in Horace's oeuvre, not a revolution, but a culmination of one of his interests".

În partea a doua se procedează altfel: autorul definește mai întîi pentru fiecare epistolă esența generală, urmîrind apoi temele filozofice care apar și felul cum ele se leagă, de la o epistolă la alta, în interiorul aceleiași cărți. Important este că McGann face din această a doua parte a lucrării sale un adevărat comentariu filozofic de idei, de conținut la *Epistulele* horatiene. El urmărește felul cum ideea conducătoare a întregii cărți de *Epistule* e reflectată în fiecare din epistulele care o compun. Dar modul cum se articulează fiecare piesă în ansamblu îl interesează deosebi. Cu totul remarcabilă la lucrarea în discuție este depistarea consecventă a *legăturilor* care pot fi stabilite între diferitele epistule. Deși unele chestiuni ar putea fi tratate izolat (cum sînt, de exemplu, în *Epist.* 1, 39—40, încrederea în forța educației, cf. *Epist.* 2, 67—68; *Epist.* 10, 31—33 *mediocritas*; *Epist.* 11, 22—27 fericirea ca stare internă; *Epist.* 16, 20: *sapientia, bonum*) — marea majoritate a observațiilor lui McGann din acest capitol ilustrează premisa fundamentală a studiului său și dau în același timp măsura originalității sale. În centrul atenției autorului stau trei preocupări principale, care sînt tot atâtea elemente de originalitate. Astfel, mai întîi, McGann relevă grupurile de *epistule juxtapuse*, legate din punct de vedere al conținutului, pentru a-și înlesni concluzii parțiale și a permite stabilirea interrelațiilor necesare. În acest sens, pot fi considerate ca reprezentînd grupuri omogene: un prim grup, epistulele 1—2—3—4, dintre care *Epist.* 1—2 au în comun faptul că nu reprezintă aspectul social al corespondenței, în timp ce *Epist.* 3—4 au rol social, iar *Epist.* 5 e un comentariu la *Epist.* 4; apoi, *Epist.* 7 și 8 care urmăresc relațiile dintre oamenii importanți și cei dependenți de ei; *Epist.* 12—13—14 sînt adresate către oameni supuși în vreun fel altor oameni, iar *Epist.* 17 și 18, cele mai legate între ele din întreaga carte, tratează ambele despre *maioribus uti*. De asemenea, McGann punctează atent, de fiecare dată, *prima apartiție* în cartea *Epistulelor* a vreuneia din temele majore și o consemnează imediat. Astfel, în *Epist.* 3: prima recomandare a celei *caelestis sapientia* (v. 27) în termeni de patriotism, una din rarele referiri la religie făcute în Cartea I de *Epistule*; *Epist.* 4: prima referire clară la trăirea unei vieți filozofice la țară; *Epist.* 7: prima tratare majoră a temei relațiilor dintre oamenii de vază și cei dependenți de ei; *Epist.* 9 anticipează tema statutului inferior al orașului și a lipsei de simpatie a lui Horațiu față de modalitățile acestuia; *Epist.* 10: prima afirmare entuziastă a vieții de la țară; *Epist.* 13: primul poem din carte în care *ridiculum* predomină; *Epist.* 18: nouă este întrebarea dacă virtutea provine din *doctrina* sau *natura*. În al treilea rînd, autorul acordă atenție epistulelor cu o situație *aparte* în vreun fel față de celelalte epistule: *Epist.* 16 — prin puternica savoare stoică a lui ἀρετή, κατ'ορθότητα și σοφός; *Epist.* 17, al cărei final nu are paralelă în celelalte piese ale cărții, prin subminarea idealizării lui *maioribus uti*; *Epist.* 19 — prin aceea că e singura epistolă care se ocupă exclusiv de teme literare; *Epilogul* — prin forma lui specială, fiind adresat cărții, ca și cum cartea ar fi unul din sclavii săi.

Pe lingă acestea, atrage atenție și modul cum McGann știe să dezvăluie *corespondențele* care scot în relief simetria cărții lui Horațiu: astfel, în planul integral al cărții, *Epist.* 18 corespunde Epistulei 2, iar *Epist.* 19, Epistulei 1. S-a arătat mai sus că în lucrare mereu se face raportarea unui motiv dintr-o epistolă la paralelele acestuia din alte epistule; totodată se subliniază — ceea ce este și mai important — *diferențele*, spre exemplu între fabula vulpîței din *Epist.* 6 și povestea lui Veianius, gladiatorul în retragere, din *Epist.* 1. Tot atît de originale

sînt diverse puneri la punct, precizări de detaliu, care se întîlnesc la tot pasul; de pildă: *paruum parua decent* (Epist. 7, 44) se referă nu la darul lui Maecenas în comparație cu acela al lui Menelaus (v. 40–43) ci la darul lui Menelaus opus vieții de la Roma; sau, în aceeași epistolă (p. 54–55), paralela între Philippos-Mena și Maecenas-Horațiu. O interesantă observație precizează că—în vreme ce restul epistulelor exprimă idealurile de *decorum* (spre exemplu, Epist. 7, 44–45 sau 95–98), *carpe diem* (Epist. 4, 12–13), *nil admirari* (Epist. 6, 1–2) și *aequus animus* sau *προχόπτων* (Epist. 19, 19–25)—numai Epist. 16 abordează, de pe o platformă mai înaltă, conceptele de ἀρετή, κατορθώματα și σοφός. Cu multă finețe, McGann reușește să surprindă și să postuleze inefabilul în contradicțiile naturii lui Horațiu, cînd discută, spre exemplu, epistula nr. 8. Interesantă e și observația marginală (p. 66) că prima carte a Epistulelor se desfășoară într-o atmosferă prea puțin veselă în comparație cu aceea a Satirelor, singurul poem din carte în care predomină *ridiculum* fiind Epist. 13. Deci, dacă se face un bilanț, în această a doua parte, McGann urmărește să demonstreze ce reprezintă fiecare epistolă ca ansamblu omogen și individualitate distinctă în interiorul cărții I. Autorul e în același timp un maestru de lumini și un speolog al exegezei horatiene. Ceea ce utilizează McGann este „metoda-reflector”, luminarea din ce în ce mai intensă, pe principiul forării spiralete, așa încît legăturile să apară clare. Scopul evidențierii acestor legături este dezvăluit abia în ultimul mare capitol.

Ultima parte, a treia, continuă, dezvoltă și încheie investigația. Pentru McGann important este nu de a stabili modul cum apar cititorului epistulele cărții I, ci de a răspunde la întrebarea dacă acestea sînt scrisori reale sau nu. În acest scop, s-a folosit cel mai adesea metoda *argumentelor interne* (Epist. 14, 6 și urm.; Epist. 5). De asemenea, s-a apelat la un *argumentum ex silentio* pentru a arăta, de pildă, că nici un vers din Epist. 5, 3 și 10, 49 — în legătură cu care McGann respinge pe rînd argumentele lui E. Fraenkel, C. Becker și E. P. Morris — nu dovedește natura fictivă a acestor epistule; în schimb, o singură epistolă dă un indiciu — dovadă peremptorie — pentru ceea ce vrea autorul, și aceasta este Epist. 13; ea, cel puțin, apare a nu fi o scrisoare reală. O abordare mai generală a fost aceea a unei *clasificări literare* a epistulelor horatiene, uneori însoțită de o înșirare a predecesorilor. McGann combate și aici, ca nefiind susținute de dovezi, părerile lui E. Fraenkel care sprijină aserțiunea lui Goethe despre epistule ca *Gelegenheitsgedichte*, sau acelea ale lui E. P. Morris (*poetic compositions, like satires or odes*). Alte păreri ale sale vin în contradicție cu acelea ale lui R. Heinze (p. 11). McGann combate, de asemenea, opinia lui E. Courbaud care atribuie epistulele unor stadii diferite într-o conversiune la stoicism. Tot astfel, în ceea ce privește datarea Epistulelor, McGann se deosebește de predecesori, propunînd ca an al apariției cea. 23 î.e.n., iar al publicării probabil 19 î.e.n., față de R. Chevallier, spre exemplu, care indică cea 26–20, sau G. Funaioli, după care acestea au fost terminate în toamna lui 20. Dar McGann urmărește demonstrarea unei teze proprii nu atît printr-o atitudine polemică, ci prin *adîncirea* investigației și stabilirea conexiunilor în interiorul strict al operei de cercetat, precum și în afara ei. Se cere de aceea o abordare care să caute a înțelege *natura epistulelor din epistulele înseși*, bazată deci pe argumente interne, dar cu o argumentare internă de un tip diferit față de cel care pînă acum dădea rezultate debile. O asemenea argumentare a fost oferită de partea a doua a lucrării. Datorită ei, cartea I de Epistule apare acum sub o lumină diferită, ca înfățișînd un set complet de relații reciproce, întrucît „both in juxtaposition and when separated, the epistles supplement, contrast with, and comment on one another” (p. 92). Calitățile de autarcie și deplinătate în sine trebuie atribuite nu unei singure epistule, așa cum propunea E. Fraenkel, ci mai curînd cărții în totalitatea ei. E greu de crezut că această multiplă și subtilă țesătură s-a ivit numai prin iscusința poetului în a selecta și a-și aranja corespondența. „It is probable that most, if not all, of the epistles were composed after the project of a book of hexameter poems in epistolary form and with an ethical preoccupation had been conceived” (p. 93). Complexitatea relațiilor dintre epistule, evidențiată în partea a doua a lucrării, sugerează în același timp complexitatea procesului de elaborare al cărții de epistule. Aceasta a căpătat forma ei actuală prin considerarea relațiilor fiecărei epistule cu celelalte părți ale cărții, fie existente deja, fie în intenție. Așadar, „the writings, which Horace gave to the world, were not real letters intended to have their purported effect in the real world, but poems cast in the form of letters” (p. 94). Dar McGann nu se mulțumește nici cu această concluzie. Pe el îl interesează, mai departe, relațiile dintre situațiile epistolare și evenimentele din viața reală. Respingînd lectura cărții I ca o autobiografie spirituală, reală sau fictivă, autorul propune o originală comparație a Epistulelor cu o carte a alegerilor lui Propertiu. Tot atît de meritorie este plasarea Epistulelor cărții I în contextul literar al epocii, dominat de preocupările erotice ale poezilor elegiaci mai mult decît de idealurile patriotice. „The book of Epistles is both an imitation of, and a reaction against, this dominant genre” (p. 97). Epistulele horatiene și elegiile din cărțile I și III ale lui Propertiu nu au în comun numai numărul și lungimea medie, ci mai ales tipul de preocupare unică, dragostea

la Propertiu, etica la Horațiu; ele se deosebesc însă prin aceea că dragostea este unul din acele *ludica* pe care poetul din Venusia le lasă de-o parte. Horațiu face poezie din tema conversiunii la filozofie, fără a spune totuși că scrie un poem filozofic. Dimpotrivă, el sugerează o dichotomie fundamentală între poezie și filozofie (*Epist.* 1, 10 și urm.). „This creates at the outset a fundamental ambiguity about the status of the book. Is it a *ludicum* in spite of its *material*, or is it a contribution to *sapientia* in spite of being *versus*? There is a truly Horatian irony in this” (p. 98). Această punere sub semnul ironiei îl recomandă încă o dată pe McGann ca pe un exeget deosebit de fin. În general, în depistarea ironiei horațiene, și anume acolo unde ea a fost cercetată mai puțin, autorul este în elementul său. Deși nicăieri Horațiu nu lasă să se întrevadă importanța filozofiei în viața sau poezia sa din trecut, concentrarea interesului său asupra filozofiei în *Epistule* este o culminare a preocupărilor etice din poezie, a discuțiilor filozofice din opera anterioară. McGann descoperă că unele aspecte caracteristice ale înțelepciunii din *Epistule* au deja precedente în poezia lui Horațiu, ca în: *Ode* II 3; 16; III, 1, 29; *Satire* II, 2; 6; *Satire* I etc. O precizare fundamentală la natura însăși a epistulelor servește de concluzie finală: „In devoting a whole book to their presentation, Horace did something which he had not tried before. It is the literary concept of a book devoted to ethics which is new to Horace, not the ethics themselves” (p. 99–100), sau, în alte cuvinte: „The epistles belong essentially to the category of poetic discourse” (Preface, p. 5); Horațiu a creat „a self-contained world of the imagination in which ethical principles are paramount” (p. 100), „a vision of morality transfigured by the poetic imagination” (ibid.). Totuși, predominarea ideilor etice nu face din *Epistule* un poem didactic, poate — credem noi — și pentru că lui Horațiu îi lipsea suflul unui Lucrețiu sau Vergiliu.

Subsolul lucrării în discuție este ponderat. Partea de *General Index* (p. 107–109), deosebit de utilă. Bibliografia (p. 101–106) cuprinde 186 de titluri.

O singură obiecție, dar care nu știrbește cu nimic meritele evidente ale lucrării: una din concluziile lui McGann, anume că „epistulele aparțin discursului poetic” (Preface, p. 5), nu prezintă nici o noutate în sine; lucrul acesta era statuat de diverși cercetători încă cu mult înainte (bunăoară, în *Encicl. Ital.*, XIV, p. 106, col. 2, la art. *Epistolari. Scritture* de G. Natali). Iar că epistulele au un caracter poetic, aceasta nu o contesta nimeni. Originalitatea cărții lui McGann — așa cum am avut de atâtea ori prilejul să subliniem — stă altundeva. De asemenea, chiar dacă mai puțin decât în alte lucrări de același tip, lucrarea lasă uneori impresia de „construcție” tezistă.

În final, studiul lui McGann desenează o simetrie severă, asemănându-se cu un triunghi perfect avînd ponderea conținutului repartizată armonios în fiecare din cele trei unghiuri. Dar curios este că, deși aparent o ilustrare a spiritului rigid de sistemă în cercetarea literară, aceasta reprezintă în fond o pledoarie pentru abordarea fără prejudecăți a complexului fenomen literar. Căci numai o lectură atît în suprafață cît și în profunzime poate da o exegeză clară și sigură, cum este cea de față.

Constant Georgescu

RAOUL VERDIÈRE, *Études prosodique et métrique du De laude Pisonis et des Bucolica de T. Calpurnius Siculus*, Roma, Edizioni dell'Ateneo, 1971, 118 p. (Quaderni della Rivista di Cultura Classica e Medioevale, 11).

Cunoscut pentru investigațiile sale minuțioase asupra poezilor latini și mai ales asupra celor din secolul I e.n., Raoul Verdière ne-a oferit cu douăzeci de ani în urmă o nouă editare a eglodelor lui Calpurnius Siculus și a altor poeme înrudite. Pregătind o ediție ameliorată a acestorași poeme, savantul belgian publică acum o analiză exhaustivă a tehnicii poetice practicate în *Laus Pisonis* și în eglodele calpurniene.

După un scurt capitol consacrat problemelor de prosodie, Raoul Verdière întreprinde o investigație amplă a metricei din poemele respective, poeme care, așa cum știm, nu însumează o mare cantitate de text. Succesiv sînt analizate elementele versului, tehnica diferitelor picioare, cezurile, eliziunile, cantitățile; pe aceste baze sînt comparate amănunțit cele două opere poetice. R.V. utilizează frecvent metodele moderne, statisticile, tabelele modelatoare, calculul probabilităților.

Concluziile cărții pledează, cu o anumită reticență dealtfel, pentru atribuirea lui Calpurnius Siculus a poemului consacrat elogiului lui Piso. O notă complementară finală stabilește poziția autorului față de lucrările recente ale metricianului american George E. Duckworth.